

*Назаренко Д. О.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТІСНИХ РИС АЛКОЗАЛЕЖНИХ

Анотація. Статтю присвячено аналізу кримінологічно значущих рис осіб, які страждають на алкогольну залежність. Охарактеризовано їх соціально-демографічні та морально-психологічні ознаки, що мають імовірне криміногенне значення. У структурі алкозалежних виявлено переважання чоловіків старшої вікової групи (36–60 років) за інтенсифікації тенденції до омолодження алкоголізації. Встановлено, що більшість алкозалежних характеризуються егоцентризмом, соціальною дезорганізацією, інфантилізмом, психологічним відчуженням, а також розладами пам'яті, інтелекту, зниженими вольовими якостями.

Ключові слова: алкоголізація, алкогольна залежність, особистість, злочинність, фонове для злочинності явище.

Постановка проблеми. Один із найбільш несприятливих чинників соціального поступу на сучасному етапі у країнах пострадянського формату виявляється алкоголізація населення, що розглядається як різновид фонових для злочинності явищ. За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо споживання алкоголю в європейських та центральноазійських країнах, Україна належить до групи країн із високим рівнем споживання алкоголю серед дорослих. Середній світовий показник споживання алкогольних напоїв дорівнює 6,1 л на душу населення. Україна за цим показником зайняла п'яте місце серед 189 країн світу, досягнувши індексу у 15,6 л на одну особу. Перші чотири місця посідають, відповідно, Молдова (18,22 л), Чехія (16,42 л), Угорщина (16,27 л) та Росія (15,76 л) [1]. Однак і ці оцінки є вельми умовними та не відображають всієї гостроти проблеми, що пояснюється наступним.

Україна та Росія відносяться до країн із так званим північним типом споживання, у структурі якого переважають міцні алкогольні напої. Молдова ж, Чехія та Угорщина відносяться до країн із західним типом споживання, у структурі алкогольних напоїв якого переважають вина, пиво та слабоалкогольна продукція. Тому і вплив на здоров'я населення усередненого літру напоїв вказаної категорії є значно більш тяжким. До того ж офіційні дані споживання алкоголю в Україні не враховують достатньо потужного тіньового сектора, в якому істотно поширення знаходить необлікована продукція.

Указані обставини актуалізують проблему протидії алкоголізації, що має як корелятивні, так і суттєві обумовлюючі зв'язки зі злочинністю. Невід'ємним же елементом наукового забезпечення кримінально-превентивної діяльності щодо тієї частини злочинності, яка обтяжена

присутністю осіб з алкогольною залежністю у структурі всіх осіб, які вчинили злочини, є знання про криміногенні риси особистості алкозалежних.

Кримінологічним проблемам відтворення алкоголізації були присвячені праці таких учених, як Ю.В. Александров, Ю.М. Антонян, С.В. Бородін, А.А. Габіані, І.М. Даньшин, О.М. Джуца, А.П. Закалюк, В.В. Князев, Н.Ф. Кузнецова, І.П. Лановенко, Т.В. Родіонова, І.П. Рущенко, В.П. Сальніков, Є.Г. Самовичев, С.В. Степашин, Н.В. Тарасова та інші. Визнаючи в цілому суттєвий внесок указаних науковців у розробку означеної проблематики, слід однак зауважити про відсутність сучасної і повної інформації про кримінологічно значущі риси особистості алкозалежних, чим і зумовлюється актуальність теми цього дослідження.

Метою статті є виявлення, описання та аналіз соціально-демографічних і морально-психологічних особистісних рис алкозалежних як умови формування повної кримінологічної характеристики алкоголізації в розрізі дослідження фонових для злочинності явищ в Україні.

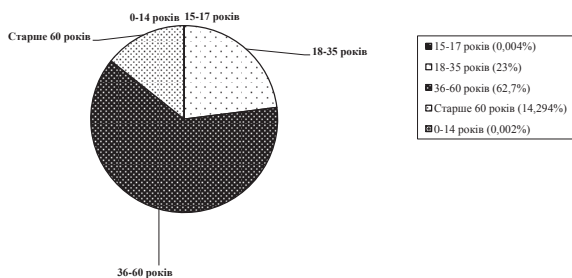
Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи риси осіб, які зловживають алкоголем (є алкозалежними), можемо виділити наступні соціально-демографічні особливості.

Із ракурсу вікової градації осіб, які перебувають на обліках у наркологічних диспансерах у зв'язку із вживанням алкоголю, на відміну від аналогічного показника у структурі наркотизації, переважає старша (36–60 років) група (див. діаграму).

Переважаання старшої вікової групи у структурі алкозалежних осіб можливо пояснити більш пізнім початком алкогольного «стажу», що тягне за собою появу стану залежності, менш виражену (порівняно з наркотичними засобами) інтенсивність звикання, з одного боку, та смертності – з іншого. Разом із тим, не можна не помітити наявність у складі вказаних осіб і неповнолітніх. У зв'язку із цим доцільно звернути увагу на результати дослідження, проведеного у 2011 році Українським медичним та моніторинговим центром МОЗ України, спрямованого на виявлення тенденцій алкоголізації учнівської молоді.

Так, за отриманими в результаті дослідження даними виявилось, що перша спроба будь-яких алкогольних напоїв відбувається у віці 13 років або раніше. 47,8% учнів/студентів у віці 13 років або раніше вперше в житті вживали пиво (54,5% хлопців та 42,4% дівчат); 51,5% учнів/студентів вперше вживали шампанське (хлопців – 53,7%, дівчат – 49,7%), 41,7% – слабоалкогольні напої (хлопців – 44,4% та дівчат – 39,5%), 14% – міцні алкогольні напої (хлопців – 18% і дівчат – 10,8%). Кожна дванадцята дитина (8,5%) у віці

Діаграма
Графічне зображення структури
алкозалежних осіб за віковим критерієм

13 років або раніше вже відчувала стан «напитися». Найбільш поширеними алкогольними напоями, які вживала учнівська молодь 15-17 років за останні 30 днів, для хлопців є пиво (57,3%), а для дівчат – слабоалкогольні напої промислового виробництва (48,7%). Вино за останній місяць вживали майже 40%, шампанське та міцні алкогольні напої – більше ніж п'ята частина підлітків (21,8% та 22,4% відповідно) [2, с. 7-9]. У цьому контексті цілком обґрунтованими постають дані предметно суміжних соціологічних досліджень, згідно з якими Україна є лідером щодо вживання алкоголю підлітками за рахунок хлопчиків, котрі вживають пиво (40%), і дівчаток, яким подобаються солодкі слабоалкогольні напої (33%), причому самі вони не розуміють, що це алкогольні напої. За останні чотири роки щотижневе вживання міцних алкогольних напоїв серед дівчат і хлопців 13-15 років зросло в понад 1,5 рази, а вживання вина і слабоалкогольних напоїв – майже у 2,5 рази [1, с. 136].

Таким чином, тенденції омолодження у структурі алкологізації населення, вочевидь, мають місце, проте протікають переважно латентно, через що й не знаходять належних заходів реагування з боку відповідних суб'єктів профілактики. Тому не є випадковістю той факт, що приблизно кожен десятий неповнолітній, який вчиняє злочин, на момент злочинної поведінки перебуває у стані алкогольного сп'яніння.

Частка чоловіків у структурі алкозалежних складає 86,5%, а жінок – 13,5%, що в цілому відповідає аналогічному показнику загальної злочинності в Україні. Відтак маємо змогу ще раз підкреслити побічне підтвердження спільності факторів між фоновими для злочинності явищами та злочинністю. Поряд із цим слід також звернути увагу й на ту обставину, що алкоголізм поступово «фемінізується»: останніми роками поширеність розладів психіки від вживання алкоголю серед жінок зросла з 291,0 випадків на 100 тис. населення (79 тис. випадків) у 1997 році до 335,4 випадків на 100 тис. (84,0 тис.) в 2007 році. Споживання алкоголю жінками репродуктивного віку негативно впливає на плід і дитину. Усе більше фактів підтверджують «безпорогову» концепцію шкідливості дії етанолу, згідно з якою будь-яка його доза, спожита напередодні або під час зачаття чи вагітності, підвищує ризик порушення нормального розвитку плода [1, с. 134]. Тому виявлені тенденції не лише чинять безпосередній обумовлюючий вплив на жіночу злочинність в Україні, а й закладають фундамент глибинних генетичних ризиків в їх проекції на проблеми національної безпеки.

За результатами проведеного нами опитування 450 лікарів-наркологів, а також тестування 2480 осіб, які перебувають на диспансерному обліку у зв'язку із вживанням алкогольних напоїв (1520 осіб – із синдромом залежності; 860 осіб – зі станом відміни з делірієм, психотичними розладами; 960 осіб – з амнестичним синдромом, резидуальними і віддаленими психотичними розладами), була підтверджена обґрунтованість сформованої Ю.М. Антоняном ще у 1990 році кримінологічної типології алкозалежних осіб. Зокрема, вчений виділив три їх типи: 1) *пасивний*, якому властиві емотивність, нездатність до тривалих цілеспрямованих зусиль, постійне відчуття власної незахищеності, конформізм; 2) *активний*, для якого притаманні вираженість захисних механізмів в активній діяльності, імпульсивність, відсутність аналізу своєї поведінки, виражене прагнення до афективних переживань, бути в центрі уваги; 3) *тривожний тип*, який схильний до постійного відчуття певної загрози, тривалого переживання із приводу помилок, заниженої самооцінки, загальний стан постійної внутрішньої напруги та незадоволення [3, с. 442-444].

Водночас стало можливим виокремити й деякі спільні риси всіх трьох означених типів:

1) *егоцентризм та соціальна дезорганізація*. Квінтесенцією їх змісту є адиктивно зумовлене перебільшене ставлення до особистих потреб, відчуття їх несумірності із проблемами інших осіб, а тому й центрування на них уваги та діяльності. Водночас відбувається дистанціювання від найближчого сімейного і професійного оточення, яке не поділяє девіантних устремлень і потягів алкозалежного;

2) *інфантилізм*, що передбачає незацікавленість подіями громадського, сімейного життя; такі особи одержимі лише постійним пошуком алкоголю, з яким пов'язують сенс життя. Для більш глибоких стадій алкоголізму вказані якості набувають гіпертрофованого значення. Як із цього приводу слушно зазначає Ю.М. Антонян, настає повна деградація особи, для якої характерні дрібні крадіжки, з числа сексуальних правопорушень – розпусні дії, а також пасивне мужолозтво, причому пасивні гомосексуалісти нерідко займаються проституцією. У такого алкозалежника змінюється вся мотивація поведінки і способу життя, потяг до алкоголю стає провідною потребою [3, с. 445];

3) *психологічне відчуження*, яке в алкозалежних осіб виражається у припиненні емоційних контактів із членами сім'ї та особами з числа найближчого побутового оточення, активізуванні психологічних механізмів нарцисизму, обтяжених засуджуваним ставленням із боку родичів, друзів та інших осіб до вживання алкоголю;

4) *розлади пам'яті та інтелекту*, що є прямим результатом порушення функцій центральної нервової системи внаслідок постійної дії вражаючих факторів високого артеріального тиску, закупорки дрібних капілярів, у тому числі в корі головного мозку. Алкоголізація, таким чином, призводить до незворотних процесів деградації особистісних якостей системоутворюючого порядку;

5) *зниження вольових якостей*, яке спостерігається у 86,7% протестованих осіб із числа диспансерного контингенту; розглядається, перш за все, крізь призму атрофії базальних якостей (терплячості, витримки, сміливості) та системних якостей (цілеспрямованості, наполегливості, принциповості). Їх дисфункція зумовлює легкість при-

йняття рішення про вчинення злочину, незначний тягар морального осуду, небажання докладати тривалих і цілеспрямованих зусиль для досягнення бажаного результату, задоволення ситуативними, швидкоплинними благами.

У цьому аспекті варто також наголосити на тому, що медичній науці відомий поділ алкозалежних осіб на низку типів, які відповідають різним стадіям алкоголізації особистості та її індивідуалізованим рисам, зокрема астеничний, істеричний, експлозивний, апатичний, моріоподібний тощо [4, с. 33]. Звичайно, кожному з наведених типів властивий своєрідний набір криміногенних, віктимних якостей, аналізу яких, утім, має бути приділене окреме монографічне дослідження в розрізі кримінологічного вчення про особистість злочинця.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можна зробити узагальнення, що перелічені вище ознаки особистості прямо пов'язані із кримінологічно значущими конфігураціями кожної з її підсистем – від диспозицій, установок до вольових та емоційних характеристик. Тому зв'язок алкоголізації зі злочинністю слід розглядати не лише на рівні масових асоціальних практик, а й на рівні індивідуальної злочинної поведінки. Аналогічним чином має рухатись і наукова кримінологічна думка та практика щодо вироблення заходів протидії злочинності й окремим різновидам її асоціального фону.

Література:

1. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію за 2008 рік. – К. : Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України, 2009. – 360 с.
2. Зріз алкогольної ситуації в Україні 2012 (дані 2011 року) / А.М. Вієвський, М.П. Жданова, С.В. Сидяк, А.І. Грищенко, К.І. Лепеха, С.П. Таран, Ю.Б. Юдін. – К. : Український медичний та моніторинговий центр МОЗ України, 2012. – 25 с.
3. Антонян Ю.М. Кримінологія. Избранные лекции / Ю.М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – 448 с.
4. Бачериков А.М. Клінічна типологія психоорганічного синдрому у хворих із залежністю від алкоголю, що перенесли гострий психотичний розлад / А.М. Бачериков, В.Н. Кузьмінов // Український вісник психоневрології. – 2006. – Т. 14. – Вип. 3. – С. 32–33.

Назаренко Д. А. Кримінологический анализ личностных черт алкозависимых

Аннотация. Статья посвящена анализу криминалогически значимых признаков лиц, которые страдают алкогольной зависимостью. Охарактеризованы их социально-демографические и морально-психологические признаки, имеющие вероятное криминогенное значение. В структуре алкозависимых выявлено преобладание мужчин старшей возрастной группы (36–60 лет) при интенсификации тенденций к омоложению алкоголизации. Установлено, что большинство алкозависимых характеризуются эгоцентризмом, социальной дезорганизацией, инфантилизмом, психологическим отчуждением, а также расстройствами памяти, интеллекта, сниженными волевыми качествами.

Ключевые слова: алкоголизация, алкогольная зависимость, личность, преступность, фоновое для преступности явление.

Nazarenko D. Criminological analysis of the personality of alcohol addicted

Summary. This article is devoted to the analysis of the criminological significant features of people suffering from alcohol addiction. Their social and demographic, moral and psychological symptoms having possible criminogenic meaning are characterized. The prevalence of older age men's group (36–60 years) with intensifying tendency of rejuvenation of alcoholism is revealed in the structure of alcohol addicted during intensification of tendencies to the alcoholization rejuvenation. It is set that majority of alcoholic's characterized by an egocentrism, social disorganization, infantilism, psychological alienation, and also disorders of memory, intellect, reduced volitional qualities.

Key words: alcoholization, alcohol addicted, personality, criminality, base-line for criminality phenomenon.